

Andrzej M. Brzeziński

Z działalności Marii Skłodowskiej-Curie w Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej Ligi Narodów (1922-1934)

Przegląd Nauk Historycznych 5/2, 143-166

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ M. BRZEZIŃSKI

Uniwersytet Łódzki

Z działalności Marii Skłodowskiej-Curie w Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej Ligi Narodów (1922–1934)

W pracach poświęconych życiu i działalności Marii Skłodowskiej-Curie prezentacja i charakterystyka jej aktywności na rzecz międzynarodowej współpracy intelektualnej pod auspicjami Ligi Narodów (LN) zajmuje stosunkowo niewiele miejsca¹. W wypełnionym pracą naukowo-badawczą życiu uczonej była to jednak interesująco zapisana karta, niezbyt dokładnie do tej pory poznana. M. Skłodowska-Curie uczestniczyła w pracach LN sumiennie i z zaangażowaniem przez ostatnie 13 lat życia. Należy przy tym zaznaczyć, że udział uczonej w pracach LN na rzecz międzynarodowej współpracy intelektualnej stanowił „jedynę jej odstępstwo od całkowitej i wyłącznej wierności Nauce”². Pochłonięta pracą naukowo-badawczą odmawiała zaproszeniom rozmaitych organizacji i instytucji do uczestnictwa w ich działalności. Pragnęła zachować też neutralność polityczną i nie miała „zwyczaju brać udziału w demonstracjach politycznych” ani podpisywać tego typu odezw czy deklaracji³.

Decyzja o powołaniu odpowiedniego organu LN dla koordynacji współpracy intelektualnej w skali międzynarodowej została podjęta

¹ Por. E. Curie, *Marie Curie*, Warszawa 1972; N. Pasachoff, *Marie Curie and the Science of Radioactivity*, Oxford University Press 1966; R. W. Reid, *Marie Curie*, New York 1978; R. Woznicki, *Madame Curie – Daughter of Poland*, Miami 1983; F. Giroud, *Marie Skłodowska-Curie*, Warszawa 1987; R. Pflaum, *Grand Obsession: Madame Curie and Her World*, New York 1989; S. Quinn, *Marie Curie. A Life*, London 1995; B. Goldsmith, *Obsessive Genius: The Inner World of Marie Curie*, New York-London 2005.

² E. Curie, *op. cit.*, s. 379. Zob. S. W. Pycior, „Her only infidelity to scientific research”: *Marie Skłodowska Curie and the League of Nations*, „The Polish Review” 1996, vol. XLI, no 4, s. 449–467.

³ *Korespondencja polska Marii Skłodowskiej-Curie 1881–1934*, oprac. K. Kabzińska, M. H. Malewicz, J. Piskurewicz, J. Różewicz, Warszawa 1994, s. 366.

przez Radę LN 2 września 1921 r. Zadanie to powierzono Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej (Commission Internationale de la Coopération Intellectuelle – CICI) jako organowi doradczemu Rady LN. Decyzja o ustanowieniu CICI została jednogłośnie zaakceptowana przez II Zgromadzenie LN 21 września 1921 r. Rada LN nie wyznaczyła CICI konkretnych prac, a jedynie zaleciła jej rozpatrzenie w pierwszej kolejności takich kwestii, jak: podjęcie i rozwój międzynarodowej wymiany pomiędzy uniwersytetami, rozwijanie międzynarodowych stosunków naukowych i udoskonalenie prac w dziedzinie bibliografii naukowej. Komisja miała zbierać się raz w roku na kilkudniowej sesji⁴.

Oskar Halecki, profesor historii Uniwersytetu Warszawskiego, pracujący od 1 sierpnia 1921 r. w Sekretariacie LN, podjął wtedy zabiegi o wejście M. Skłodowskiej-Curie, profesora Uniwersytetu Paryskiego i honorowego profesora Uniwersytetu Warszawskiego, w skład CICI, a tym samym „zapewnienia nauce polskiej miejsca wśród członków komisji”. Zamysł ten wsparła dyplomacja francuska, zabiegająca konsekwentnie o umacnianie swoich wpływów w LN. Ponieważ w Paryżu zdecydowano, że delegatem Francji w CICI będzie Henri Bergson, światowej sławy filozof, a „każda cywilizacja” mogła mieć w komisji tylko jednego przedstawiciela, dyplomacja francuska „nadzwyczaj chętnie i skwapliwie przyjęła i poparła” myśl nominacji polskiej laureatki nagrody Nobla. Liczono, że Skłodowska-Curie, reprezentująca formalnie naukę polską w CICI, będzie dbała o interesy Francji i wspierała Bergsona, który – jak planowano – zostałby przewodniczącym komisji. W Paryżu zakładano, że M. Skłodowska-Curie kojarzyć się będzie na forum międzynarodowym bardziej z Francją niż Polską⁵. Dodatkowym argumentem było to, że kandydatura M. Skłodowskiej-Curie wychodziła naprzeciw zaleceniu II Zgromadzenia LN, aby w CICI zasiadały kobiety⁶.

⁴ L. Bourgeois, *L'oeuvre de la Société des Nations (1920–1923)*, Paris 1923, s. 407–408. Zob. O. Halecki, *Komisja Współpracy Umysłowej. I*, „Przegląd Współczesny” 1923, nr 9–10, s. 47.

⁵ Archives du Ministère des Affaires Etrangères [dalej: AMAE], Paryż, SDN, vol. 1831, k. 231, pismo ministra wychowania publicznego i sztuk pięknych do MSZ 5 maja 1922 r.

⁶ O. Halecki, *op. cit.*, s. 47. Francuski historyk J.-J. Renoliet (*L'Institut International de Coopération Intellectuelle (1919–1940), Thèse de Doctorat sous la Direction de M. René Girault*, Université de Paris I, 20 novembre 1995, s. 54) pisał, że Francja była jedynym państwem, które miało „dwóch przedstawicieli” w CICI, przy czym zaznaczał: „même si Mme Curie peut aussi être considérée comme polonaise”.

Rada LN dokonała wyboru i ogłosiła nazwiska członków CICI 15 maja 1922 r. W skład CICI, obok M. Skłodowskiej-Curie, zostali powołani wybitni uczeni reprezentujący różne dyscypliny naukowe: Dilip N. Bannerjea, ekonomista (uniwersytet w Kalkucie), Kristiana Bonnevie, zoolog (uniwersytet w Oslo), Henri Bergson, Aloysio de Castro, profesor medycyny (uniwersytet w Rio de Janeiro), Jules Destrée, belgijski polityk i pisarz, były minister Nauki i Sztuki, Albert Einstein, fizyk (uniwersytety w Berlinie i Leyden), Gilbert Murray, filolog klasyczny, profesor Oxfordu, Gonzague de Reynold, profesor literatury francuskiej (uniwersytet w Bernie), Francesco Ruffini, profesor prawa kościelnego (uniwersytet w Turynie), Leonardo de Torres-Quevedo, dyrektor Laboratorium Elektryczno-Mechanicznego w Madrycie, George E. Hale, dyrektor Mount Wilson Observatory, honorowy przewodniczący amerykańskiej National Research Council i Robert A. Millikan (zastępujący Hale'a), dyrektor Norman Bridge Laboratory of Physics w Kalifornii. Członkowie CICI mieli pełnić swoje obowiązki dobrowolnie i honorowo. Sekretarzem CICI został Oskar Halecki⁷.

W piśmie z 17 maja 1922 r. Eric Drummond, Sekretarz Generalny (SG) LN powiadomił M. Skłodowską-Curie, że Rada LN wybrała ją do CICI. Pozyskanie uczoney dla prac komisji nie było jednak sprawą łatwą. „Niechętna w ogóle zbyt częstym zjazdom – pisał Halecki – jałowym nieraz dyskusjom na nie dość ściśle określony temat, licznym uroczystościom i przyjęciom oficjalnym, które zwykle towarzyszą długim i tak posiedzeniom podobnych komisji, chciała się zrazu wymówić brakiem czasu, a również – jak twierdziła – nieznaną zagadnieniem”. Halecki spotkał się z uczoną w Paryżu w drugiej połowie maja 1922 r. i nakłaniał ją do wejścia w skład CICI, informując o stojących przed komisją zadaniach. Wskazał także, że udział uczoney w pracach CICI będzie miał „ogromne znaczenie dla Polski, która by inaczej wcale nie była reprezentowana w Komisji”⁸. Skłodowska-Curie nie była zdecydowana, wskazywała na ogrom zajęć, jakim musi podołać w związku z tworzeniem Instytutu Radowego w Paryżu, oraz problemy zdrowotne. Obiecała jednak sprawę rozważyć⁹.

⁷ League of Nations. Archives United Nations, Genewa [dalej: LNA], SDN, s. 787, Section 33/16202/16202. Formularz zatrudnienia O. Haleckiego w Section des Bureaux Internationaux. O. Halecki pełnił funkcję sekretarza CICI do marca 1924 r.

⁸ O. Halecki, *op. cit.*, s. 48.

⁹ W liście do SG LN Halecki pisał: „After my explanations, she promised to attend the first meeting if only its date is not postponed; she would be unable to serve later in August. As she is deeply interested in our work and inspired by high

W podobnym tonie odpowiedziała E. Drummondowi 1 czerwca 1922 r. Zaznaczyła, że jest „zaszczycona” zaproszeniem do udziału w pracach CICI. Wyraziła jednak wątpliwość, czy zdołała pogodzić nowe obowiązki z rozlicznymi pracami, które już pełni, jak również z uwagi na stan zdrowia. Aby jednak „ułatwić” na początku realizację inicjatywy podjętej przez LN, wyraziła „tymczasową zgodę” na udział w Komisji, oczekując pełniejszej informacji na temat środków i metod działania CICI¹⁰.

E. Drummond w liście do polskiej uczoney z 6 czerwca 1922 r. wyraził nadzieję, że działalność w CICI nie przeszkodzi w jej dotychczasowej pracy ani nie nadweręży zdrowia. Następnego dnia wysłał oficjalne pismo zapraszające Skłodowską-Curie na pierwsze posiedzenie CICI w Genewie 1 sierpnia 1922 r.¹¹ Uczona zdecydowała się wziąć w nim udział.

O. Halecki pisał, że na otwarcie pierwszego posiedzenia CICI (1–5 sierpnia 1922) Skłodowska-Curie „przybyła niemal wprost z dworca, po nocy spędzonej w wagonie, a jednak od początku brała wybitny udział w dyskusjach, na każdą sprawę miała swój własny, mocno uzasadniony pogląd i zadziwiała zwłaszcza nadzwyczajnym zmysłem praktycznym i organizacyjnym”¹². Uczona zwróciła uwagę, że spotykając się raz w roku na kilka dni Komisja nie zdoła wywiązać się ze swoich zadań. Proponowała powołanie specjalistycznych podkomisji, składających się z członków CICI i wybranych przez nich ekspertów, które kontynuowałyby prace między corocznymi sesjami Komisji. Ten punkt widzenia zyskał poparcie pozostałych członków CICI, którzy zdecydowali o powołaniu w pierwszej kolejności trzech podkomisji – bibliograficznej, stosunków między uniwersytetami i ochrony własności autorskiej uczonych. Pierwszego dnia obrad wybrano H. Bergsona przewodniczącym CICI, a G. Muraya jego zastępcą¹³.

international ideas, I also feel sure that after first meeting she will accept definitely” (LNA, SDN, 1919–1927, 13C, R. 1029, list Haleckiego do Drummonda z 7 VI 1922 r.). Także Inazo Nitobe, zastępca SG LN, były profesor uniwersytetu w Tokio, przydzielony do współpracy z CICI, odwiedził uczoną w Paryżu i przekonywał do udziału w pracach komisji (O. Halecki, *op. cit.*, s. 48).

¹⁰ LNA, SDN, 1919–1927, 13C, R. 1029, list Skłodowskiej-Curie do SG z 1 VI 1922 r.

¹¹ LNA, SDN, 1919–1927, 13C, R. 1029, listy SG LN do Skłodowskiej-Curie z 17 V, 6 i 7 VI 1922 r. Listy były adresowane na nazwisko Curie, polska uczona również używała w korespondencji jedynie nazwiska męża.

¹² O. Halecki, *op. cit.*, s. 48.

¹³ Archives UNESCO, Paryż, SDN.CCI, Procès-verbaux de la première session, Genève 1–5 Août 1922, Genève le 11 octobre 1922.

W toku dyskusji Skłodowska-Curie opowiadała się za opracowaniem międzynarodowej bibliografii, zwłaszcza bibliografii analitycznej (w formie streszczeń), która umożliwiłaby uczonym szybkie dotarcie do najnowszych wyników w badanej przez nich dziedzinie. Potrzebna była również standaryzacja symboli i terminów naukowych, formatu publikacji i streszczeń zamieszczanych w czasopismach specjalistycznych. Zdaniem Skłodowskiej-Curie były to środki zmierzające do ukrócenia „anarchii w naukowej działalności na świecie”. Uczona zgodziła się więc wejść w skład powołanej w tym celu Podkomisji Bibliograficznej, razem z H. Bergsonem i J. Destrée¹⁴.

Skłodowska-Curie była też rzecznikiem prawnej ochrony własności autorskiej uczonych. Sprawy tej nie regulowały ani konwencja paryska z 1883 r. (ochrona tzw. własności przemysłowej), ani konwencja berneńska z 1886 r., która dotyczyła ochrony własności literackiej i artystycznej. We Francji kwestia opracowania odrębnej konwencji międzynarodowej do ochrony własności naukowej (*droit du savant*) była dyskutowana i rozważana w kręgach intelektualnych od 1921 r., m. in. z inicjatywy Konfederacji Pracowników Umysłowych (*Confédération des Travailleurs Intellectuels*). M. Skłodowska-Curie poparła wniosek H. Bergsona o powołanie przez CICI podkomisji, która zajęłaby się przygotowaniem projektu międzynarodowej konwencji o ochronie praw własności autorskiej uczonych. Uważała, że badacze, którzy mają osiągnięcia w „czystej nauce”, powinni otrzymywać finansowe honoraria tak samo jak naukowcy, których odkrycia są wykorzystywane dla celów komercyjnych. Podkreślała przy tym, że rekompensata finansowa za dokonane odkrycia służyłaby nie bogaceniu się uczonych, ale wspomagałaby ich dalsze badania, umożliwiając stosowne wyposażenie laboratoriów i zatrudnienie personelu. W następnych latach wykazywała zainteresowanie przebiegiem dyskusji i prac nad projektem konwencji, przygotowanym w pierwotnej wersji przez F. Ruffiniego¹⁵.

¹⁴ Ekspertami Podkomisji Bibliograficznej zostali wybrani: M. Godet, dyrektor szwajcarskiej Biblioteki Narodowej, J. R. Schramm, członek amerykańskiej National Research Council i C. T. Hagberg Wright, dyrektor London Library. Zob. O. Halecki, *Komisja Współpracy Umysłowej (III)*, „Przegląd Współczesny” 1923, nr 12, s. 37–38; „Nauka Polska” 1925, t. V, s. 405; E. Curie, *op. cit.*, s. 379–380.

¹⁵ Należy zaznaczyć, że Skłodowska-Curie uczestniczyła w pracach nad projektem prawa o własności naukowej jako członkini specjalnej komisji rządu francuskiego w 1928 r. i komisji Akademii Medycznej (*Académie de Médecine*) w 1931 r. Zob. J. Piskurewicz, *Prace nad przygotowaniem prawa o ochronie własności naukowej i udział w nich Marii Skłodowskiej-Curie*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2004, nr 22 (24), s. 103–115.

Podczas pierwszego posiedzenia CICI Skłodowska-Curie opowiedziała się za przeprowadzeniem ankiety o stanie życia intelektualnego w nowo powstałych po I wojnie światowej krajach Europy Środkowo-Wschodniej¹⁶. Ankieta miała dostarczyć informacji na temat charakteru i zakresu zorganizowania im pomocy naukowej przez inne państwa. Komisja powierzyła M. Skłodowskiej-Curie przygotowanie „memoriału o potrzebach pracy umysłowej w Polsce”. O przesłanie opracowania zawierającego materiał dowodowy oraz konkretne przykłady i wnioski uczona zwróciła się do zasłużonych dla nauki polskiej instytucji – Kasy im. Mianowskiego, istniejącej w Warszawie od 1881 r. i Polskiej Akademii Umiejętności (PAU), powstałej na mocy zmienionego w 1919 r. statutu Akademii Umiejętności, działającej w Krakowie od 1873 r. W tej samej sprawie Skłodowska-Curie wystąpiła również do polskich uniwersytetów i towarzystw naukowych.

Podkreśliła, że memoriał powinien zawierać: 1) szczegółowe dane o aktualnym stanie życia umysłowego, w szczególności pracy naukowej oraz o sytuacji pracowników naukowych; 2) informacje o głównych niedostatkach i trudnościach, jakie przeszkadzają pomyślnemu rozwojowi pracy umysłowej; 3) wskazanie najpilniejszych środków zaradczych. Wszystkie materiały miały być nadesłane O. Haleckiemu, jako sekretarzowi CICI, „a to możliwie najrychlej”, w ciągu trzech tygodni. „Pragnę zaznaczyć – pisała – że nie należy się spodziewać pomocy szybkiej i wydatnej, zwłaszcza pieniężnej; pożądanym jest jednak wykazać obfitość zasobów umysłowych naszego narodu, które dla niepomysłnych warunków chwili obecnej nie mogą należycie się rozwinać, z uszczerbkiem dla dorobku kulturalnego całej ludzkości. Ułatwi to może uzyskanie dla Polski najbardziej naglających ułatwień w zakresie nabywania książek i czasopism naukowych, podróży naukowych, wymiany profesorów i studentów, stypendiów zagranicznych itd.”¹⁷

Zaangażowawszy się w prace CICI, Skłodowska-Curie mogła liczyć na duże wsparcie i pomoc Haleckiego, który odciażał ją przede wszystkim od „papierkowej roboty”. Do 28 sierpnia 1922 r. Halecki otrzymał stosowne materiały zaledwie z sześciu polskich instytucji. Kasa im. Mianowskiego przesłała do CICI „materiały drukowane

¹⁶ M. Skłodowska-Curie utrzymywała kontakty naukowe z uczonymi tej części Europy od początku XX w. Zob. *Korespondencja Marii Skłodowskiej-Curie z uczonymi z Europy Środkowej i Wschodniej: 1904–1934*, red. J. Piskurewicz, Lublin 1998.

¹⁷ List M. Skłodowskiej-Curie do PAU z 5 sierpnia 1922 r., [w:] *Korespondencja polska...*, s. 185–186.

oraz rękopiśmienne''; Polska Akademia Umiejętności przygotowała materiały wspólnie z Uniwersytetem Jagiellońskim¹⁸.

Otrzymane z Polski informacje O. Halecki ocenił jako „niedostateczne” dla opracowania referatu, dlatego korzystając też z „własnego doświadczenia”, przygotował dla M. Skłodowskiej-Curie „pobieżny szkic memoriału”¹⁹. Na jego podstawie polska uczona opracowała *Raport tymczasowy* o stanie życia umysłowego w Polsce. Zastrzegła sobie prawo do ostatecznej jego redakcji po uzyskaniu z Polski pełniejszego materiału.

Raport tymczasowy przygotowany przez Skłodowską-Curie został przyjęty na posiedzeniu Rady LN 13 września 1922 r.²⁰ Przypomniano w nim historię rozbiorów Polski i trudną sytuację ludności polskiej poddanej rusyfikacji i germanizacji. Podkreślano, że podczas I wojny światowej Polska została „prawie całkowicie zniszczona”. Po odzyskaniu niepodległości odradzające się lub powstające instytucje i towarzystwa naukowe oraz szkolnictwo wszystkich szczebli borykały się z wieloma trudnościami. Mimo to, w 1920 r. istniało już w Polsce 26 instytucji i towarzystw naukowych, z czego 9 stworzonych przez „młode państwo”. Funkcjonowało 5 szkół wyższych i 753 szkoły średnie. Działały towarzystwa naukowe w Warszawie, Poznaniu, Toruniu i Wilnie. W 1920 r. powstał we Lwowie Związek Towarzystw Uczonych Polskich. Działała Kasa im. Mianowskiego, która powołała Radę Naukową mającą m. in. ułatwić nawiązanie stosunków intelektualnych Polski z zagranicą.

Raport przedstawiał główne czynniki zagrożające rozwojowi życia umysłowego w Polsce. M. Skłodowska-Curie wskazała przede wszystkim na niezwykle trudną sytuację gospodarczą i finansową kraju (inflacja). Pisała, że profesorowie uniwersyteccy żyją w biedzie, a „ich niedostatek materialny może mieć dla szkół polskich konsekwencje być może najbardziej zgubne”. Inflacja uderzała w stypendystów, szkolnictwo i działalność wydawnicza²¹, przyczyniając

¹⁸ *Sprawozdanie czterdzieste pierwsze z działalności Kasy im. Mianowskiego, Instytutu Popierania Nauki, Warszawa 1922, s. 8. Zob. J. Piskurewicz, Prima Inter Pares. Polska Akademia Umiejętności w latach II Rzeczypospolitej, Kraków 1998, s. 56.*

¹⁹ List Haleckiego do M. Skłodowskiej-Curie z 28 sierpnia 1922 r., [w:] *Korespondencja polska...*, s. 187-188.

²⁰ AMAE, SDN, vol. 1843, SDN.CCI. A.63.1922. XII. Note Provisoire sur l'état de la vie intellectuelle en Pologne soumise au Conseil par la Commission de Coopération Intellectuelle et approuvé par le Conseil le 13 septembre 1922, s. 51-54.

²¹ Raport zawierał informacje, że w 1913 r. Kasa im. Mianowskiego dysponowała 425 tys. rb, co wystarczyło na opublikowanie prac o objętości 224 tys. stron, w 1920 r. miała na ten cel 500 tys. mk, co wystarczyło na druk zaledwie 272 stron. Rząd RP przeznaczył w 1921 r. 214 mln mk na prace i publikacje naukowe, w 1922 r. 453 mln mk, ale z powodu inflacji były to środki niewystarczające.

się także do „izolacji intelektualnej” Polski, tj. braku możliwości „skutecznego” jej uczestnictwa w międzynarodowym życiu umysłowym. Szkoły wyższe i towarzystwa naukowe odczuwały brak książek i czasopism zagranicznych, bo nie było środków finansowych na ich zakup. Jeszcze trudniej było uzyskać aparaturę badawczą i odczynniki. Z powodu braku środków finansowych uczeni polscy nie mogli uczestniczyć w konferencjach międzynarodowych, nie mieli też możliwości publikowania w zagranicznych periodykach. Tymczasem kontakt z zagranicą był konieczny, zwłaszcza dla młodych profesorów, którzy jeszcze nie mieli okazji doskonalić się w swoich specjalnościach w ośrodkach zagranicznych. Wymiana międzynarodowa powinna obejmować także studentów.

Raport wskazywał na trudności lokalowe polskich uczelni, instytucji naukowych, bibliotek i muzeów, które w znacznym stopniu zostały zniszczone bądź zdewastowane w wyniku działań wojennych. Młodzież studiująca nie miała dobrych warunków do nauki. W Polsce było zresztą za mało studentów i należałoby założyć nowe wyższe uczelnie. W 1922 r. studiowało w Polsce niewiele ponad 32 tys. studentów, co na 28 mln mieszkańców było niezmiernie niską liczbą.

Skłodowska-Curie pisała, że „Polsce nie trzeba pomocy finansowej, ponieważ wysiłek narodowy będzie wystarczający dla przezwyciężenia trudności aktualnej godziny”. Takie postawienie sprawy przez uczoną wynikało z realnej oceny możliwości działania CICI i samej LN, która nie dysponowała na ten cel żadnymi funduszami. Skłodowska-Curie podkreślała natomiast, że trzeba ułatwić, poprzez sekretariat CICI, kontakty i współpracę polskich instytucji naukowych z różnymi zagranicznymi ośrodkami „pracy intelektualnej”. Proponowała, aby bezpośredni kontakt z CICI utrzymywała Kasa im. Mianowskiego, mająca w swojej Radzie Naukowej reprezentantów „najpoważniejszych instytucji naukowych” w Polsce. Jej zadaniem byłoby pośrednictwo między Polską a LN w sprawie „międzynarodowej wymiany usług na polu nauki”.

Raport zapowiadał przygotowanie przez Kasę im. Mianowskiego memoriału o potrzebach Polski w zakresie książek naukowych, aparatury badawczej oraz podejmowania badań zagranicą. M. Skłodowska-Curie proponowała, aby badacze byli zaopatrzeni w „międzynarodowe karty tożsamości”, które gwarantowałyby im bezpłatne wejście do bibliotek, archiwów, muzeów i innych instytucji naukowych, bezpłatne wizy, zniżki cen biletów kolejowych i okrętowych. Takie „karty tożsamości” byłyby wydawane przez władze krajów znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji gospodarczej i finansowej.

Złożony przez uczoną raport miał znaczenie głównie informacyjne. Zapoznawał CICI i Radę LN z trudną sytuacją nauki polskiej oraz określał sposoby jej częściowego przewyciężenia. Raport zawierał też praktyczną wskazówkę, wyznaczając Kasie im. Mianowskiego rolę „łącznika” polskich środowisk naukowych z CICI. Sekretariat CICI przesłał więc 29 grudnia 1922 r. pismo do Kasy im. Mianowskiego „z prośbą o stałe informowanie Ligi Narodów o życiu naukowym, jego stanie i potrzebach w Polsce”²².

W tym celu w styczniu 1923 r. powołano przy Kasie im. Mianowskiego „Komisję do Spraw Ligi Narodów”. 12 maja 1924 r. została ona przekształcona w Polską Komisję Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (PKMWI), na której czele stanął Karol Lutostański, prawnik cywilista, profesor Uniwersytetu Warszawskiego. Od tej pory M. Skłodowska-Curie i O. Halecki zwracali się do PKMWI we wszystkich sprawach dotyczących udziału Polski w międzynarodowej współpracy intelektualnej w ramach LN²³.

Członkostwo M. Skłodowskiej-Curie w CICI uznano w niektórych polskich kręgach naukowych i akademickich jako okoliczność sprzyjająca realizacji różnych inicjatyw oraz planów odbudowy i rozwoju życia intelektualnego. Do uczonej kierowano więc prośby o pomoc, zazwyczaj o wsparcie finansowe różnych projektów, których spełnić nie mogła. Konsultowała jednak szereg spraw z O. Haleckim, szukając poza LN ewentualnych źródeł finansowego wsparcia polskich inicjatyw.

Na pomoc Skłodowskiej-Curie liczył Ludwik Bernacki, historyk literatury, bibliotekarz i bibliograf, od 1918 r. dyrektor Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Lwowie. Będąc inicjatorem założenia w Warszawie Biblioteki Narodowej, szukał środków na realizację projektu. Koszt budowy planowanej biblioteki szacowano na 120–150 tys. \$. Skłodowska-Curie i Halecki, popierając pomysł budowy w Warszawie Biblioteki Narodowej, postanowili przedstawić projekt Fundacji Carnegiego z „aprobata i poleceniem” CICI oraz jej Podkomisji Bibliograficznej. Informując o tym Bernackiego w liście

²² Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Oddział Rękopisów [dalej: BUW OR], Materiały K. Lutostańskiego, nr akc. 160, t. 30. Pismo okólne Kasy im. Mianowskiego podpisane przez prezesa Kasy i przewodniczącego „Komisji do Spraw Ligi Narodów”, styczeń 1923 r.

²³ Na temat działalności PKMWI: A. M. Brzeziński, *Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (1924–1939)*, Łódź 2001. Narodowe komisje międzynarodowej współpracy intelektualnej powstawały od 1922 r. w krajach europejskich i innych. W 1924 r. było ich 15, w 1937 r. ponad 30. Zob. J. Kołasa, *International Intellectual Cooperation (The League Experience and the Beginnings of UNESCO)*, Wrocław 1962, s. 25–27.

z 24 stycznia 1923 r. Skłodowska-Curie zaznaczyła jednak, że „trudno przewidzieć, czy jest nadzieja pomyślnego skutku, gdyż o pieniądze coraz trudniej”²⁴. Zarząd Fundacji Carnegiego odmówił finansowego wsparcia projektu budowy polskiej Biblioteki Narodowej, postanowił bowiem dostarczyć środków pieniężnych na tworzenie międzynarodowej biblioteki LN w Genewie²⁵.

Jesienią 1922 r. Stanisław Kalinowski, dyrektor Obserwatorium Magnetycznego w Świdrze k. Warszawy, zwrócił się do Skłodowskiej-Curie o pomoc w zażegnaniu kryzysu finansowego placówki. Uczona poinformowała dyrektora, że „Liga Narodów nie przewiduje obecnie pomocy inaczej jak w postaci ułatwień do pozyskania książek i pism”²⁶.

W styczniu 1923 r. studenci zrzeszeni w Filarecji Warszawskiej przesłali Skłodowskiej-Curie memoriał zatytułowany *Pomoc młodzieży akademickiej jako zagadnienie międzynarodowe*, w którym opisano „nędzę materialną” „inteligencji pracującej” i młodzieży akademickiej w Polsce i innych krajach. Zawierał on postulat, aby LN wystąpiła do rządów z zaleceniem wprowadzenia dla młodzieży studiującej ustawowych ulg – przede wszystkim obniżenia opłat za studia lub wprowadzenia studiów bezpłatnych. Skłodowska-Curie i Halecki rozważali „bardzo dokładnie” memoriał, uznając, że sprawa nie kwalifikuje się do przedstawienia jej na forum CICI. Memoriał polskich studentów przesłano do European Student Relief²⁷.

Wiosną 1923 r. Skłodowska-Curie zaangażowała się w sprawę zakupu na możliwie najkorzystniejszych warunkach 1 gr radu dla przyszłego Instytutu Radowego w Warszawie od belgijskiej firmy l'Union Minière du Haut Katanga. Uczona prowadziła w tej sprawie rozmowy z Edgarem Sengierem, dyrektorem firmy, podczas jej pobytu w Brukseli w kwietniu 1923 r. Polski Komitet Zwalczenia Raka i Towarzystwo Instytutu Radowego zwróciło się w tej sprawie także do H. Bergsona jako przewodniczącego CICI. W rozmowach z władzami belgijskiej firmy uczestniczył Anatol Mühlstein, sekretarz Poselstwa RP w Belgii. Firma przedstawiła korzystne – według Skłodowskiej-Curie – warunki sprzedaży 1 grama radu, ale jego zakup

²⁴ *Korespondencja polska...*, s. 190–193, 202.

²⁵ LNA, SDN, 1919–1927, 13C, R. 1053, list H. Wilson do I. Nitobe, 31 I 1923 r.

²⁶ List Skłodowskiej-Curie do Kalinowskiego 21 XI 1922 r., [w:] *Korespondencja polska...*, s. 195.

²⁷ LNA, SDN, 1919–1927, R. 1051 (13c), list Curie do Haleckiego z 23 I 1923 r.; R. 1029 (13c); list Haleckiego do European Student Relief z 8 II 1923 r.

odłożono na kilka lat, gdyż Towarzystwo Instytutu Radowego nie dysponowało odpowiednimi środkami²⁸.

O ile w Polsce wiązano z udziałem M. Skłodowskiej-Curie w CICI nadzieję na wsparcie organizującego się życia naukowego, o tyle niektóre francuskie czynniki rządowe poczuły się zawiedzione jej postawą. W Paryżu zbyt duże były oczekiwania, że uczona dbać będzie w CICI o „francuskie interesy”. W listopadzie 1923 r. Léon Bérard, minister wychowania publicznego i sztuk pięknych, pisał do MSZ, że Bergson i Skłodowska-Curie weszli do CICI nie tylko po to, aby reprezentować naukę z „międzynarodowego punktu widzenia”. Ich zadaniem było przede wszystkim „bardzo wyraziste” ukaazywanie znaczenia Francji z „jej wszystkimi tradycjami i jej całym autorytetem intelektualnym”. Skłodowska-Curie tego nie czyniła, a Bergson, jako przewodniczący komisji i delegat Francji, znajdował się często w trudnej sytuacji, aby pogodzić obie funkcje. Minister proponował MSZ podjęcie kroków w celu przeprowadzenia zmian w funkcjonowaniu i organizacji CICI zapewniających Francji należną jej rolę i prestiż międzynarodowy²⁹. W Paryżu zaczęła dojrzewać myśl o stworzeniu w tym celu nowej instytucji współpracy intelektualnej, pozostającej formalnie ramach LN, ale finansowanej i zarządzanej przez rząd francuski.

Można przypuszczać, że kilkanaście miesięcy udziału Skłodowskiej-Curie w pracach CICI przekonało ją do celowości podejmowanych przez LN działań, choć zdała sobie sprawę z trudności ich wykonania. W Podkomisji Bibliograficznej opowiadała się za przygotowaniem bieżącej międzynarodowej bibliografii naukowej w formie streszczeń. Uczona proponowała, aby prace nad przygotowaniem bibliografii opierały się na następujących zasadach: 1) bibliografia analityczna w każdej dyscyplinie naukowej powinna być opracowywana regularnie w poszczególnych krajach; 2) prace te powinny wykonywać w każdym kraju towarzystwa naukowe, publikując materiały w wydawanych przez nie czasopismach; 3) w każdym kraju tylko jedno czasopismo powinno podjąć się zamieszczania pełnej bibliografii prac w zakresie danej specjalności; 4) wymiana bibliografii narodowych i składanie ich w jedno wydawnictwo powinny przebiegać płynnie. Uczonej zależało najbardziej na organizacji bibliografii analitycznej w dziedzinie fizyki. W maju 1924 r. odbyła się

²⁸ LNA, SDN, 1917–1927, R. 1055 (13c). Pismo E. Sengiera do Skłodowskiej-Curie z 25 IV 1923 r.; List Skłodowskiej-Curie do Haleckiego z 30 IV 1923 r., [w:] *Korespondencja polska...*, s. 206–207.

²⁹ AMAE, Paris, SDN, vol. 1843, k. 185–187, pismo Bérarda z 16 XI 1923 r. do MSZ.

na ten temat konferencja Podkomisji Bibliograficznej z udziałem delegatów redakcji głównych czasopism naukowych oraz Międzynarodowej Unii Fizyki. Prace nad przygotowaniem bibliografii przebiegały jednak z dużymi trudnościami. Z szeregu państw nie napływały żądane przez Podkomisję materiały bądź podawano informacje niepełne. Wydany w 1924 r. pod redakcją M. Godeta wykaz czasopism naukowych i instytucji bibliograficznych (*Index Bibliographicus*) miał sporo braków³⁰.

Skłodowska-Curie żywo interesowała problemy dyskutowane w Podkomisji stosunków między uniwersytetami. Rozważano m. in. projekt powołania uniwersytetu międzynarodowego, koordynacji wymiany programów badawczych i stypendiów dla profesorów i studentów oraz międzynarodową standaryzację dyplomów i stopni naukowych. Okazało się jednak, że LN nie dysponuje funduszami na realizację żadnego projektu. Skłodowska-Curie zaproponowała CICI przyjęcie programu „wakacji naukowych” dla młodych naukowców obojga płci. W okresie letnich wakacji następowałaby wymiana naukowców pomiędzy zainteresowanymi krajami. One też ponosiłyby koszty wymiany na zasadzie wzajemności. Wydatki LN byłyby wtedy niewielkie, ograniczone do pokrycia kosztów administrowania programem wymiany naukowców. Komisja przyjęła projekt w grudniu 1923 r., prosząc Sekretariat LN o przesłanie go wszystkim państwom członkowskim LN. Inicjatywa uczonej nie została jednak zrealizowana, gdyż CICI nie dysponowała personelem, aby promować i administrować programem „wakacji naukowych”³¹.

Podczas IV sesji CICI (25–29 lipca 1924) Skłodowska-Curie zgłosiła kolejny projekt. Proponowała, aby Podkomisja ds. Stosunków Uniwersyteckich wystąpiła do władz LN o ustanowienie międzynarodowego stypendium dla naukowców podejmujących lub realizujących programy badawcze. Liga mogłaby ustanowić własny fundusz stypendialny lub koordynować działania już istniejących fundacji przyznających środki na prace badawcze. Argumentowała, że międzynarodowy fundusz stypendialny jest konieczny, ponieważ większość istniejących fundacji narodowych, np. we Francji, przyznaje stypendia przede wszystkim rodzimym badaczom, a znacznie rzadziej obcokrajowcom. Komisja przyjęła projekt uczonej i skierowała do Podkomisji ds. Stosunków Uniwersyteckich³².

³⁰ Archives UNESCO, A.I.16. Correspondence avec le Président de la CICI (1924–1946), list O. Haleckiego do J. Luchaire’a z 18 II 1924 r.; O. Halecki, *Komisja Współpracy Umysłowej (II)*, s. 38–39.

³¹ S. W. Pycior, „*Her only infidelity...*”, s. 456.

³² Archives UNESCO. SDN, CCI. Procès-verbaux de la quatrième session, Genève 25 juillet–29 juillet 1924, Genève 25 Août 1924, s. 47–48.

Członkowie CICI podczas kolejnych sesji plenarnych rozszerzali program prac Komisji, zgłaszając inicjatywy wynikające z ich osobistych lub zawodowych zainteresowań. Dotyczyły one ochrony miejsc archeologicznych, zniesienia nielegalnego handlu starożytnymi dziełami sztuki, rewizji podręczników szkolnych, międzynarodowej wymiany publikacji, skatalogowania filmów naukowych. Realizacja jakiegokolwiek z tych projektów nie była jednak możliwa z powodu braku odpowiednich środków finansowych. W 1922 r. CICI dysponowała funduszem 150 tys. fr. w złocie, ale już w roku następnym został zmniejszony do 88 tys. fr. H. Bergson i M. Skłodowska-Curie uważali, że CICI powinna mieć prawo przyjmowania dotacji z różnych źródeł. Z takim też apelem wystąpił przewodniczący CICI 23 września 1923 r., zyskując poparcie i akceptację IV Zgromadzenia LN³³.

Rząd francuski podjął wtedy inicjatywę, która wychodziła na przeciw potrzebom CICI, choć u jej podstaw tkwiły niewątpliwie względy polityczne i prestiżowe. List François Alberta, ministra wychowania publicznego i sztuk pięknych, z 24 lipca 1924 r., przedstawiony podczas IV sesji CICI, zawierał propozycję ustanowienia w Paryżu Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelaktuwalnej (Institut International de Coopération Intellectuelle – IICI), włączonego do struktury LN, ale finansowanego z budżetu narodowego Francji³⁴. Propozycję poparła większość członków komisji, w tym Skłodowska-Curie, która wyraziła nadzieję, że „dobra wola” rządu francuskiego zachęci pozostałe państwa do finansowania nowej placówki. 23 września 1924 r. Rada i Zgromadzenie LN podjęły decyzję o powołaniu Instytutu³⁵.

W dniach 11–14 maja i 27–30 lipca 1925 r. odbyły się w Paryżu specjalne posiedzenia CICI w celu określenia programu prac i statutu IICI³⁶. Podczas lipcowego posiedzenia komisji Skłodowska-Curie apelowała o oszczędne zarządzanie finansami, nieliczną administrację i niezbyt rozbudowany program działań instytutu. Uważała, że jego organizacja powinna odzwierciedlać aktualną strukturę

³³ L'Institut International de Coopération Intellectuelle, 1925–1946, Paris 1946, s. 21–22.

³⁴ Archives UNESCO. SDN, CCI. Procès-verbaux de la quatrième session, s. 18–19.

³⁵ J. Kolasa, *op. cit.*, s. 30–33.

³⁶ Podczas obrad CICI 13 V 1925 r. O. Halecki, odczytał list Aleksandra Skrzyńskiego, szefa polskiej dyplomacji, do H. Bergsona, że władze Polski przeznaczyły 100 tys. fr. na pierwszy tok działalności IICI (Archives UNESCO, IICIA.II.10, SDN, CCI. Procès-verbaux de la cinquième session, 11–14 mai 1925, Paris, Genève, le 25 juin 1925, s. 25–26, 43).

podkomitetów CICI. Ten punkt widzenia zyskał aprobatę komisji. Instytut miał stanowić organ wykonawczy CICI, w którym wydzielono siedem sekcji, odpowiadających różnym dziedzinom dotychczasowej aktywności CICI: spraw ogólnych, naukowych, uniwersyteckich, artystycznych, literackich, prawno-ekonomicznych i informacji. Działalność poszczególnych sekcji miała opierać się na ścisłej współpracy z „komisjami narodowymi”. Uroczyste otwarcie IICI odbyło się 16 stycznia 1926 r.³⁷

Tymczasem w CICI następowały zmiany personalne. W 1922 r. Albert Einstein zrezygnował z różnych powodów z udziału w CICI³⁸. Skłodowska-Curie, która znała uczonego od 1909 r., starała się odwieść go od tej decyzji, podobnie jak E. Drummond i G. Murray, ale bezskutecznie. W 1923 r. na miejsce Einsteina wybrano do CICI holenderskiego fizyka Hendrika A. Lorentza (laureata Nagrody Nobla w 1902 r.), co Skłodowska-Curie uznała za „bardzo szczęśliwe” rozwiązanie³⁹. W 1924 r. Einstein zmienił zdanie na temat swojego udziału CICI, m. in. pod wpływem argumentów polskiej uczonej, i został do komisji ponownie przyjęty⁴⁰.

W 1924 r. z członkostwa w CICI zrezygnował D. N. Bannerjea. Jego miejsce zajął Jagadis C. Bose, honorowy profesor uniwersytetu w Kalkucie, założyciel i dyrektor instytutu biologicznego. W czerwcu 1924 r. nominację na członka CICI otrzymał Leopoldo Lugones, argentyński filozof i poeta. W kwietniu 1924 r. sekretarzem CICI został George Oprescu, historyk i krytyk sztuki, profesor uniwersytetu w Cluj. O. Halecki został mianowany ekspertem. H. Bergson ustąpił z funkcji przewodniczącego CICI w końcu 1925 r., ze względu na stan zdrowia. Jego miejsce zajął H. A. Lorentz, który pełnił tę funkcję do śmierci w 1928 r. Od stycznia 1926 r. delegatem Francji w CICI był Paul Painlevé, wybitny matematyk, były premier. Do CICI dokooptowano Julio Casaresa, publicystę, członka hiszpańskiej Akademii Królewskiej. Alfredo Rocco, profesor prawa na uni-

³⁷ Siedzibę IICI wyznaczono w części Palais Royal w Paryżu (2, rue Montpensieur). Dyrektorem Instytutu został jego pomysłodawca Julien Luchaire, generalny inspektor edukacji we Francji, honorowy profesor uniwersytetu w Grenoble i ekspert LN (J.-J. Renoliet, *op. cit.*, s. 89).

³⁸ B. Schroeder-Gudehus, *Les scientifiques et la paix. La communauté scientifique internationale au cours des années 20*, Montreal 1978, s. 193–195.

³⁹ LNA, SDN, 1919–1927, R. 1055 (13C), list M. Skłodowskiej-Curie do O. Haleckiego z 30 IV 1923 r.

⁴⁰ Zob. S. W. Pycior, *Marie Skłodowska-Curie and Albert Einstein: A Professional and Personal Relationship*, „The Polish Review” 1999, vol. XLIV, no 2, s. 131–142. Einstein nie pozbył się krytycznych opinii o LN i ostatecznie zrezygnował z udziału w CICI w 1931 r.

wersytecie rzymskim, włoski minister sprawiedliwości, zajął miejsce F. Rufiniego⁴¹.

Od 1926 r. aktywność Skłodowskiej-Curie, oprócz udziału w corocznych sesjach CICI, koncentrowała się w Podkomisji Bibliograficznej wspieranej przez personel IICI. Podkomisja zajęła się realizacją czterech zasadniczych projektów: międzynarodowej wymiany publikacji, gromadzenia i publikowania bibliografii analitycznych, opracowania indeksu źródeł archiwalnych oraz corocznej publikacji listy wyróżniających się książek. Uczona uważała, że jest to zbyt szeroki program działania. Krytycznie odniosła się do planu corocznego publikowania listy wyróżniających się książek wydanych w poszczególnych krajach. Uważała, że może to doprowadzić do „narodowych dysput” w Podkomisji Bibliograficznej i nie przysłuży się międzynarodowej współpracy intelektualnej. Uczona była najbardziej zainteresowana opracowaniem bibliografii z różnych dziedzin nauki, zwłaszcza fizyki. Apelowała, aby wydawcy publikacji naukowych wprowadzili zasadę zamieszczania ujednoliconych streszczeń, poprzedzających artykuł. Podejmowane w latach 1926–1929 starania Podkomisji Bibliograficznej, aby towarzystwa naukowe i wydawcy zgodzili się na standardowy format abstraktów miały niewielki skutek. Pojawiły się też wątpliwości, w jakim języku powinny ukazywać się publikacje i ich streszczenia z określonej dziedziny nauki. Okazało się zresztą, że IICI nie ma wystarczających funduszy na zbieranie materiałów, tłumaczenie ich i publikowanie bibliografii⁴².

Skłodowska-Curie współpracowała z Haleckim, który od stycznia do września 1926 r. był szefem sekcji uniwersyteckiej IICI, w sprawie utworzenia pod auspicjami LN międzynarodowego systemu stypendialnego. 16 czerwca 1926 r. Skłodowska-Curie przedstawiła CICI projekt utworzenia „stypendiów międzynarodowych” dla „postępu nauki i rozwoju laboratoriów”⁴³. Uczona wskazała, że badania z zakresu „nauk eksperymentalnych” są prowadzone zazwyczaj zespołowo w laboratoriach. Taki charakter badań niejako zmuszał kierowników projektów badawczych do zatrudniania pracowników naukowych z różnych krajów i tworzenia międzynarodowych grup specjalistów. W interesie rozwoju nauki było więc stworzenie ośrodków i warunków materialnych do pracy

⁴¹ „Nauka Polska” 1925, t. V, s. 403; J. Kolasa, *op. cit.*, s. 168–169.

⁴² S. W. Pycior, „*Her only infidelity...*”, s. 461–462, 464.

⁴³ Archives UNESCO, C.XIV.5. SDN, CICI/R.I/39(1), Genève, le 16 Juin 1926. Memorandum de Mme Curie, Membre de la Commission, sur la Question des Bourses Internationales, pour l'avancement des sciences et le développement des Laboratoires.

badawczej wybitnym pracownikom naukowym, którzy zechcą „poświęcić się przez pewien czas nauce”. Skłodowska-Curie proponowała stworzenie systemu „stypendiów międzynarodowych” dla stażystów i pracowników naukowo-badawczych. Stażyści, pracujący pod kierownictwem szefa laboratorium, korzystałoby ze stypendium pokrywającego ich wydatki na utrzymanie. Pracownicy naukowo-badawczy otrzymywaliby „podwójne stypendium stażysty”, aby mogli „poświęcić cały swój czas” wybranemu – za zgodą kierownika – tematowi badań. Skłodowska-Curie zalecała przeprowadzenie przez IICI ankiety w sprawie stypendiów badawczych narodowych i międzynarodowych dla absolwentów szkół wyższych. Na podstawie uzyskanych odpowiedzi należałoby utworzyć komitet ekspertów do opracowania najlepszych środków zorganizowania systemu stypendiów międzynarodowych. Wnioski ekspertów byłyby przedstawione rządowi i opinii publicznej, aby „zachęciły” fundacje do tworzenia tego typu stypendiów.

W popieranie projektu Skłodowskiej-Curie zaangażował się Halecki na forum IICI oraz, z jego inspiracji, PKMWI. 21 marca 1927 r., podczas zebrania w Uniwersytecie Warszawskim pod przewodnictwem K. Lutostańskiego, prezesa PKMWI, przedstawiciele wyższych uczelni, MSZ, MWRiOP i PAU przyjęli jednogłośnie rezolucję o „całkowitym poparciu” dla projektu uczonej. Zebrani wyrazili jej „głębokie uznanie za podniesienie zagadnienia o pierwszorzędnym znaczeniu dla przyszłości nauki i pracowników naukowych”. Uznano, że rozwiązanie sprawy stypendiów, proponowane przez Skłodowską-Curie, dopomoże rozwojowi nauk nie tylko ścisłych, o czym traktował projekt, ale także „wszystkich innych nauk”. Wyrażono nadzieję, że wszystkie instytucje, które w przyszłości ufundują stypendia międzynarodowe będą brały pod uwagę zasady zawarte w memorandum M. Skłodowskiej-Curie. Jednocześnie uznano, że zasady te mogłyby być stosowane również przy udzielaniu stypendiów narodowych⁴⁴.

O. Halecki wysłał rezolucję do sekretariatu CICI i IICI. Sugerował, aby została rozesłana do pozostałych „komisji narodowych” współpracy intelektualnej. Projekt uczonej nie uzyskał jednak szerszego poparcia. W 1927 r. IICI zasięgał w tej sprawie opinii dyrektorów głównych fundacji narodowych i stypendiów badawczych w różnych krajach. Odpowiedzi były mało zachęcające⁴⁵. W marcu 1930 r.

⁴⁴ LNA, SDN, 1919–1927, 13C, R. 1086, list O. Haleckiego do G. Oprescu z 24 III 1927 r.; tekst uchwały; „Szkoly Akademickie” 1927, R. I, z. 1, s. 48.

⁴⁵ LNA, SDN, 1919–1927, 13C, R. 1086, list G. Oprescu do Haleckiego z 30 III 1927 r.

projekt „stypendiów międzynarodowych” był rozważany w gronie ekspertów powołanych przez IICI, ale nie uzyskał ich akceptacji⁴⁶. Opowiadano się jedynie za koordynacją już istniejących inicjatyw stypendialnych oraz opublikowaniem dokumentacji dotyczącej istniejących stypendiów wszystkich kategorii, a także warunków życia stypendystów w różnych krajach⁴⁷.

Po trzech latach funkcjonowania IICI Skłodowska-Curie znalazła się w gronie krytyków instytutu, wyrażających negatywne opinie o jego działalności w LN i poza nią⁴⁸. Uważała, że jako organ wykonawczy CICI, instytut stał się zbyt niezależny w swoim działaniu, jego program prac został nadmiernie rozbudowany, a przez to mało efektywny. Niektóre inicjatywy IICI, jak projekt wydania *Who's Who* intelektualistów czy emisja medali dla upamiętnienia wielkich wydarzeń i osobistości LN, oceniała jako zbędne, zwłaszcza w obliczu trudności finansowych placówki. Postulowała opiniowanie przez CICI wszystkich nominacji personelu IICI. Sprzeciwiała się afiliowaniu przez instytut organizacji studenckich, które miały polityczny charakter⁴⁹.

Uczona nie zamierzała jednak rezygnować z uczestnictwa CICI. Uważała, że chociaż „współpraca międzynarodowa jest zadaniem bardzo ciężkim”, to jednak trzeba ją podjąć „choćby kosztem wielu wysiłków i prawdziwego poświęcenia: instytucja genewska, pomimo wszystkich swych błędów i niedociągnięć, ma jednak wartości, dzięki którym zasługuje na to, aby ją popierać”⁵⁰.

Krytyczne oceny dotychczasowej organizacji i zasad funkcjonowania CICI i IICI znalazły wyraz podczas zwołanej z inicjatywy CICI konferencji delegacji reprezentujących 25 „komisji narodowych” współpracy intelektualnej w Genewie 18–20 lipca 1929 r. Uznano za konieczne przeprowadzenie zmian w kierunku uproszczenia procedury

⁴⁶ Siedmioosobowy Komitet Ekspertów zebrał się dopiero 17 III 1930 r., ale wynik jego obrad nie wychodził naprzeciw inicjatywie M. Skłodowskiej-Curie. W skład komitetu wchodził: prof. Louis Eisenmann (Office National des Universites et Ecoles Françaises), dr Arnold Bergstraesser (Akademischer Austauschdienst), Phillip Kerr (Rhodes Trust), Massimo Piloti (Włochy), Ida Smedley MacLean (International Federation of University Women); W. E. Tisdale (The Rockefeller Foundation). Archives UNESCO, A.I.39, pismo W. Pichta do M. Skłodowskiej-Curie z 5 IV 1930 r.

⁴⁷ Zob. Pham-Thi-Tu, *La Coopération Intellectuelle sous la Société des Nations*, Genève 1962, s. 122–123.

⁴⁸ Działalność IICI była oceniana krytycznie przez ambasadę RP w Paryżu i delegata RP w Lidze Narodów. Zob. A. M. Brzeziński, *Dyplomacja polska wobec Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelektualnej w Paryżu (1925–1939)*, „Studia Historyczne” 1995, R. XXXVIII, z. 1 (148), s. 79–80.

⁴⁹ S. W. Pycior, „*Her only infidelity...*”, s. 463–464.

⁵⁰ Cyt. za: E. Curie, *op. cit.*, s. 382.

i polepszenia koordynacji działań pomiędzy CICI a IICI oraz „komisjami narodowymi”. Konferencja postulowała władzom LN przeprowadzenie następujących reform: 1) reorganizację CICI na „bardziej racjonalnych i bardziej intelektualnych” podstawach, tak aby wszystkie główne dziedziny nauki mogły być reprezentowane proporcjonalnie do ich znaczenia; 2) zniesienie systemu podkomisji CICI i wprowadzenie „komitetów ekspertów”; 3) ustanowienie bardziej trwałych i ścisłych kontaktów z „komisjami narodowymi”; 4) stworzenie stałego „komitetu wykonawczego” CICI⁵¹.

Postulaty te, zbieżne z zamierzeniami Skłodowskiej-Curie, były rozważane w kwietniu 1930 r. przez powołany doraźnie Komitet Badawczy (Committee of Enquiry) pod przewodnictwem Rolanda Marcela, dyrektora Biblioteki Narodowej w Paryżu. Komitet zalecił CICI i IICI uproszczenie programu działania oraz rekonstrukcję IICI w celu bardziej efektywnego wykorzystania jego personelu i funduszy. W lipcu 1930 r., podczas sesji CICI, Skłodowska-Curie poparła te zalecenia, zgodne z jej już wcześniej wyrażanymi opiniami. Podjęto decyzje o rozwiązaniu podkomisji CICI, które miały być zastąpione komitetami ekspertów. Pozostawiono jedynie Podkomisję Literatury i Sztuki przekształconą w stały komitet⁵².

Reorganizację struktur LN na rzecz międzynarodowej współpracy intelektualnej zatwierdziła Rada i Zgromadzenie LN 24 września 1931 r. Utworzona Organizacja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (Organisation de Coopération Intellectuelle Internationale – OCII) objęła wszystkie instytucje współpracy umysłowej powstałe do tej pory w ramach LN. Komisja stanowiła nadal organ doradczy Rady LN powiększony do 17 członków, mianowanych na okres 5 lat. Przewodniczącym CICI został G. Murray, a Skłodowska-Curie jego zastępcą⁵³. Ze swego grona CICI miała wybrać stały

⁵¹ J. Kolasa, *op. cit.*, s. 26.

⁵² Pham-Yhi-Tu, *op. cit.*, s. 82.

⁵³ W 1932 r. w skład CICI, obok Skłodowskiej-Curie i Murraya, wchodził: Sani Cano (kolumbijski literat i publicysta), José Castillejo (profesor prawa rzymskiego na uniwersytecie w Madrycie), Gösta S. Forssell (profesor radiologii na uniwersytecie w Sztokholmie), Hugo A. Krüss (dyrektor biblioteki w Berlinie), Bernhard C. Loder (prawnik, były przewodniczący Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej), P. Painlevé, Sarvapalli Radhakrishnan (profesor filozofii na uniwersytecie w Kalkucie), G. de Reynold, A. Rocco, James T. Shotwell (profesor historii na Columbia University), Heinrich von Srbik (profesor historii na uniwersytecie w Wiedniu), Josef Šusta (profesor historii powszechnej na Uniwersytecie im. Karola w Pradze), Alkita Tanakadate (fizyk, honorowy profesor uniwersytetu w Tokio), Nicolae Titulescu (rumuński minister spraw zagranicznych, profesor prawa na uniwersytecie w Bukareszcie), Wu-Shi-Fee (wydawca, pracownik uniwersytetów w Tientsinie i Szanghaju). Wg J. Kolasa, *op. cit.*, s. 169–170.

Komitet Wykonawczy, pełniący funkcje nadzorcze wobec IICI. M. Skłodowska-Curie została jego członkinią. Z formalnego punktu widzenia jej pozycja w OCII stała się bardziej znacząca.

Okoliczność tę starała się wykorzystać polska dyplomacja. Liczono, że uczona pomoże uzyskać w zreorganizowanym IICI „jedno z wyższych stanowisk” dla delegata Polski⁵⁴. Skłodowska-Curie nie zamierzała jednak angażować się w sprawę mającą polityczny aspekt. Powiedziała Tadeuszowi Gwiazdoskiemu, radcy prawnemu Delegacji Polskiej przy LN, że „o repartycji stanowisk w Instytucie na zasadzie narodowościowego podziału, dziś mowy być nie może”. Zaznaczyła, że wysunięta przez Polskę kandydatura prof. Witolda Kamienieckiego, historyka z Uniwersytetu Warszawskiego, na szefa sekcji naukowej IICI ma niewielkie szanse zatwierdzenia przez Komitet Wykonawczy. Ponieważ prof. Kamieniecki był senatorem RP, uważano go za „osobistość polityczną, co przy panujących ogólnie w łonie komisji nastrojach, należy uważać za moment raczej niekorzystny”. Skłodowska-Curie odcięła się od taktyki dyplomacji polskiej, dającej coraz wyraźniej do zrozumienia w Genewie i w Paryżu, że dalsze subwencje Polski dla IICI będą uzależnione od zatwierdzenia kandydatury W. Kamienieckiego. Oświadczyła Gwiazdoskiemu, że uważa za „błędne i nawet szkodliwe dla naszych interesów, robienie jakiegokolwiek iunctim pomiędzy kandydaturą polską do Instytutu a subwencją udzielaną przez rząd polski”⁵⁵.

Zgodnie z przewidywaniami M. Skłodowskiej-Curie kandydatura prof. Kamienieckiego nie uzyskała wystarczającego poparcia w Komitecie Wykonawczym. Wywołało to irytację w MSZ i minister August Zaleski zwrócił się do MWRiOP o wstrzymanie subwencji dla IICI, aby wyrazić w ten sposób „niezadowolenie Polski”⁵⁶. Stan napięcia w stosunkach Polski z IICI został złagodzony w 1931 r., prawdopodobnie wskutek ustaleń pomiędzy Quai d'Orsay i polskim MSZ⁵⁷.

Skłodowska-Curie odnosiła się pozytywnie do dyskutowanej na początku lat trzydziestych sprawy „rozbrojenia moralnego”. Zagadnienie to było zapisane w programie prac OCII, obejmując takie

⁵⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], MSZ, t. 1908, k. 117–118, raport T. Gwiazdoskiego z 17 XII 1930 r.

⁵⁵ AAN, MSZ, t. 1908, k. 57–59, raport Gwiazdoskiego z 5 sierpnia 1930 r.

⁵⁶ AAN, MSZ, t. 1908, k. 112, notatka z 29 listopada 1930 r. o rozmowie A. Chłapowskiego z J. Lipskim.

⁵⁷ Archives UNESCO, IICI, A.II.10, pismo J. Stypińskiego, szefa Wydziału Nauki i Szkół Wyższych MWRiOP z 17 III 1934 r.; pismo H. Bonneta do Z. L. Zaleskiego z 27 XI 1937 r. A. M. Brzeziński, *Dyplomacja polska...*, s. 81 i n.

kwestie, jak: nauczanie młodzieży o zadaniach LN, rewizję podręczników szkolnych w celu sprostowania fragmentów szkodliwych dla wzajemnego zrozumienia się narodów i sprzecznych z „dobrym duchem” stosunków międzynarodowych, „radiofonie wychowawczą”, propagowanie idei przyświecających działalności LN, podróże i międzynarodową wymianę młodzieży szkolnej, konferencje naukowe z zakresu stosunków międzynarodowych⁵⁸. Uczona – jak pisała w jednym z listów – uważała „rozbrojenie powszechne” za „niezbędny warunek dla przyszłości cywilizacji”, ale zgodnie ze swoim zwyczajem odmawiała podpisywania rozbrojeniowych apeli i deklaracji, z którymi występowały różne organizacje pozarządowe⁵⁹. Uczestniczyła jednak w dyskusji na ten temat, która rozwinęła się podczas obrad międzynarodowej Konferencji Rozbrojeniowej (KR) w Genewie w 1932 r.

Debatę na temat międzynarodowej konwencji o „rozbrojeniu moralnym” zainicjował rząd RP w memorandum przesłanym SG LN 17 września 1931 r., a projekt konwencji przedłożył podczas pierwszej fazy obrad KR 14 marca 1932 r.⁶⁰ Następnego dnia KR powołała Komitet Rozbrojenia Moralnego (KRM) w celu rozważenia projektu konwencji proponowanej przez rząd RP pod przewodnictwem delegata szwajcarskiego Ernesta Perriera. Sekretariat IICI utrzymywał z KRM stały kontakt, zainteresowany przebiegiem dyskusji. Władze IICI odnosiły się sceptycznie wobec polskiego projektu konwencji o „rozbrojeniu moralnym”, a zwłaszcza proponowanego systemu sankcji⁶¹. 20 maja 1932 r. IICI zwróciła się do „komisji narodowych” o wyrażenie opinii na ten temat i przesłanie ich do IICI.

⁵⁸ SDN. Conférence pour la Réduction et la Limitation des Armements. Documents de la Conférence, vol. 1, Genève, 1932, s. 83–92.

⁵⁹ *Korespondencja polska...*, s. 366.

⁶⁰ Projekt konwencji przewidywał wprowadzenie do kodeksów karnych poszczególnych państw postanowień nakładających kary więzienia za publiczne podżeganie do wojny i łamanie prawa międzynarodowego (art. 1). Organizacje prowadzące w tym duchu działalność byłyby zdelegalizowane (art. 2). W szkolnictwie publicznym i prywatnym obowiązywałby zakaz wszelkiej działalności nauczycieli i uczniów mający na celu „wzniesienie nienawiści do cudzoziemców lub zakłócanie dobrych stosunków pomiędzy narodami”. Podręczniki szkolne byłyby poddane kontroli w celu usunięcia fragmentów „tchnących nienawiścią lub pogardą do obcego narodu” (art. 3). Umawiające się strony byłyby zobowiązane do zakazywania emisji radiowych, wyświetlania filmów i organizowania widowisk publicznych „zakłócających dobre stosunki pomiędzy narodami lub wzniesających nienawiść do innych narodów” (art. 4 i 5). Obok tego rząd RP przygotował projekt rezolucji dla KR dotyczący zastosowania „rozbrojenia moralnego” w dziedzinie prasy. Tekst: „Przegląd Polityczny” 1932, zał. do t. XVI, s. 26–30. Zob. W. Michowicz, *Genevska Konferencja Rozbrojeniowa (1932–1937) a dyplomacja polska*, Łódź 1989, s. 103 i n.

⁶¹ Archives UNESCO, IICI, B.V.9, k. 107–110, list J. D. Montenacha do J. T. Shotwella 25 XI 1932 r.

Polska Komisja uznała, że inicjatywa rządu RP zmierzająca do realizacji „rozbrojenia moralnego” nałożyła na nią „obowiązek wskazywania w tej dziedzinie drogi Komisjom innych krajów”⁶². „Sugestie” PKMWI w sprawie realizacji „rozbrojenia moralnego” zostały przesłane przez prof. Lutostańskiego dyrektorowi IICI 7 lipca 1932 r. Komisja uznała, że „rozbrojenie moralne” jest „najpewniejszą gwarancją trwałego pokoju i przyczyni się znacząco do rozbrojenia materialnego, wzmacniając zaufanie i porozumienie międzynarodowe”. Podkreśliła, że „komisje narodowe” mogą odgrywać istotną rolę w kształtowaniu pokojowych stosunków międzynarodowych na niwie intelektualnej⁶³.

6 lipca 1932 r. prof. Lutostański wysłał list do Skłodowskiej-Curie z prośbą o „łaskawe poparcie” na forum CICI stanowiska, jakie zajęła PKMWI w sprawie „rozbrojenia moralnego”⁶⁴. Można przypuszczać, że uczona podzielała zawarte w dokumencie sugestie. 21 lipca, podczas spotkania CICI z E. Perrierem, który przedstawił wyniki dotychczasowych prac KRM, M. Curie-Skłodowska wyraziła pogląd, iż dla procesu „rozbrojenia moralnego” ogromne znaczenie ma pokojowe wychowanie młodzieży „powołanej do kierowania przyszłymi losami ludzkości”. Podkreśliła, że młodzieży należy wpajać przeświadczenie wartości pokoju i wykorzeniać przekonanie, że wojna jest czymś nieuniknionym. Komisja powzięła na tym posiedzeniu uchwałę, w której znalazł się zapis, iż CICI „przyjmuje do wiadomości sugestie wysunięte przez Polską Komisję Współpracy Intelektualnej i zastrzega sobie ich uwzględnienie w chwili, kiedy uchwały Konferencji Rozbrojeniowej w dziedzinie rozbrojenia moralnego, pozwolą rozważyć sposoby ich wykonania”⁶⁵.

Lata 1931–1933 były ostatnim okresem aktywności Skłodowskiej-Curie w OCII. Brała udział w posiedzeniach Komitetu Ekspertów

⁶² Z. Zaniewicki, *Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej na progu 1936 r.*, Warszawa, grudzień 1935, s. 6.

⁶³ Archives UNESCO, IICI, B.V.9, k. 152–154, „Suggestions de la Commission Polonaise de Coopération Intellectuelle au sujet du désarmement moral, soumises à la Commission Internationale de Coopération Intellectuelle, Varsovie, le 1 juillet 1932; k. 151, pismo K. Lutostańskiego z 7 VII 1932 r.

⁶⁴ Muzeum Marii Curie-Skłodowskiej w Warszawie, sygn. MI/228. Do listu załączone były „sugestie” PKMWI z 1 VII 1932 r. w języku francuskim (sygn. MI/289).

⁶⁵ M. Henzel, *Rozbrojenie moralne a międzynarodowa współpraca intelektualna. II*, „Przegląd Współczesny” 1933, t. XLVI, nr 137, s. 378. Debaty w sprawie konwencji o „rozbrojeniu moralnym” trwały w toku dalszych prac KR. Wobec faktycznego flaska konferencji wraz z jej dorobkiem teoretycznym jesienią 1933 r., projekt konwencji o „rozbrojeniu moralnym” pozostał martwą literą (W. Michowicz, *op. cit.*, s. 353 i n.).

ds. Bibliografii Naukowej w 1931 r. i Komitetu Doradców Naukowych w 1932 r. Niezrażona dotychczasowymi niepowodzeniami, postulowała kontynuowanie prac nad opracowywaniem bibliografii analitycznej z dziedziny fizyki oraz przygotowania projektu konwencji o ochronie praw własności naukowej. Okazało się jednak, że większość członków CICI nie podzielała jej optymizmu. Działalność obu komitetów nie została wznowiona⁶⁶.

Uczona wykroczyła też poza „ściśle praktyczny zakres swych prac” w OCII, uczestnicząc w przedsięwzięciu Stałego Komitetu Literatury i Sztuki, który organizował m. in. coroczne konferencje międzynarodowe (Entretiens) z udziałem uczonych, pisarzy, poetów i kompozytorów⁶⁷. W maju 1933 r. M. Curie-Skłodowska przewodniczyła tego typu spotkaniu w Madrycie na temat „przyszłości kultury”, którego inicjatorem był Paul Valéry. Uczona prowadziła obrady z „uprzejmą stanowczością i autorytetem oraz niezwykle oryginalnym ujmowaniem zagadnień”. Kiedy w dyskusji pojawiły się oskarżenia, iż postęp nauki jest częściowo odpowiedzialny za „kryzys kultury”, Skłodowska-Curie dowodziła, że „Nauka jest czymś pięknym”. Mówiła, że „uczony jest w swoim laboratorium nie tylko technikiem, lecz również dzieckiem, wpatrzonym w zjawiska przyrody, wzruszające jak baśń czarodziejska. Nie powinniśmy sobie dać wmówić, że cały naukowy postęp sprowadza się do mechanizmów, maszyn i różnych kółek zębatych, które zresztą także nie są pozbawione swoistego piękna”⁶⁸.

Wkrótce po spotkaniu madryckim stan zdrowia M. Skłodowskiej-Curie, cierpiącej na leukemię spowodowaną badaniami nad radioaktywnością, znacznie się pogorszył. Zmarła 4 lipca 1934 r. Komisja oddała hołd uczonej, podkreślając jej obowiązkowość, obiektywizm, praktycyzm, „zdrowy rozsądek”, ale i entuzjazm wobec podejmowanych przez komisję zadań⁶⁹.

Tradycję reprezentacji nauki polskiej w CICI podtrzymał Czesław Białobrzeski, profesor fizyki Uniwersytetu Warszawskiego, wybrany do komisji w maju 1935 r.⁷⁰

⁶⁶ S. W. Pycior, „*Her only infidelity...*”, s. 467.

⁶⁷ J. Kolasa, *op. cit.*, s. 53.

⁶⁸ Cyt. za: E. Curie, *op. cit.*, s. 381-382.

⁶⁹ S. W. Pycior, „*Her only infidelity...*”, s. 467.

⁷⁰ A. M. Brzeziński, *Polska Komisja...*, s. 43.

ANDRZEJ M. BRZEZIŃSKI

From the Activity of Maria Skłodowska-Curie on the International Committee on Intellectual Cooperation of the League of Nations (1922–1934)

Activity of Maria Skłodowska-Curie on the International Committee on Intellectual Cooperation (CICI) of the League of Nations it was her only infidelity to scientific research. In 1922 Skłodowska-Curie agreed to work „temporarily” as a member of the CICI. As Professor of Physics at the University of Paris and Honorary Professor of the University of Warsaw she represented, after acceptance French authorities, Polish science in the CICI. From the beginning she appreciated the role of CICI on the international intellectual cooperation and attended almost all meetings as very active and diligent Committee member during her last twelve years of life. Skłodowska-Curie initiated creation the Sub-Committees CICI and direct contact with „national” committees on the intellectual cooperation. In September 1922 she presented to the League of Nations Council the report about the state of Polish science and her necessities. She tried to support the all initiatives towards the developing intellectual life in Poland. As a member of CICI, M. Skłodowska-Curie was interested the question of protecting scientific property rights. She appealed and made some projects for international funding of post-university research and also for international aid for universities, libraries, scholarships and laboratories. She joined the Sub-Committee on Bibliography in order to produce an international bibliographical index of the sciences. In 1931, after organizational reform international intellectual cooperation of the League of Nations, M. Skłodowska-Curie was elected Vice-president Intellectual Cooperation Organization, the member of the Executive Committee and Committee of Experts on Bibliography of the Sciences. In May 1933 Skłodowska-Curie presided over a public forum on the international conference in Madrid entitled „future of Culture” sponsored by the League of Nations.

